

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рогач О.Я.,

доктор юридичних наук, професор
кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Аналізуються наукові підходи до розуміння природи правових позицій та визначається роль правових позицій у практичній діяльності Конституційного Суду України. Досліджується правова природа та обов'язковість для Конституційного Суду України правових позицій Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: Конституційний Суд України, правова позиція.

Анализируются научные подходы к пониманию природы правовых позиций и определяется роль правовых позиций в практической деятельности Конституционного Суда Украины. Исследуется правовая природа и обязательность для Конституционного Суда Украины правовых позиций Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, правовая позиция.

The article deals with the analysis of the scientific approaches to the nature of the legal position and defines the role of the legal position in the practice of the Constitutional Court of Ukraine. Examines the legal nature and obligation by the Constitutional Court of Ukraine, the legal position of the European Court of Human Rights.

Keywords: Constitutional Court of Ukraine, the legal position

З розвитком конституційного судочинства, практичної діяльності Конституційного Суду України особливо актуальним і необхідним є дослідження питання правових позицій Конституційного Суду України.

Теоретико-правовою основою дослідження є наукові розробки вчених-конституціоналістів, присвячені інституту правових позицій Конституційного Суду, як органу конституційної юрисдикції, зокрема: М. Баймуратова, П. Батурина, Л. Берг, М. Вітрука, П. Євграфова, С. Кажлаєва, В. Кампа, М. Козюбри, С. Лисенкова, П. Мартиненка, М. Марченка, В. Погорілка, М. Савенка, А. Селіванова, В. Скоморохи, І. Сліденка, М. Тесленко, П. Ткачука, Ю. Тодики, В. Федоренка, Т. Цимбалістого, В. Шаповала, С. Шевчука, Л. Юзькова та інших учених.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз поняття «правові позиції» та визначення ролі правових позицій у практичній діяльності Конституційного Суду України.

Для досягнення мети роботи нами поставлені завдання дослідити обов'язковість для Конституційного Суду України правових позицій, що були висловлені в раніше прийнятих актах; проаналізувати правову природу та обов'язковість для Конституційного Суду України правових позицій Європейського суду з прав людини.

Слід відмітити, що термін «правові позиції Конституційного суду України» не знайшов свого закріплення в законодавстві України. Конституція України не містить норми про правові позиції Конституційного Суду. Закон України «Про Конституційний Суд України» не оперує таким правовим поняттям, на відміну, скажімо, від Федерального конституційного закону РФ «Про Конституційний Суд Російської Федерації».

Разом з тим, все частіше в своїх рішеннях та висновках Конституційний Суд України посилається на правові позиції, викладені в раніше прийнятих рішеннях. Однак системне застосування правових позицій у практиці Конституційного Суду України відсутнє. Нерідко Конституційного Суду в окремій думці до рішення зауважують, що Конституційний Суд України не врахував правові позиції, висловлені в попередніх рішеннях (окрема думка судді Конституційного Суду України Лилака Д. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України) або ж взагалі прийняв

рішення всупереч попередніх правових позицій (окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України "Про судоустрій і статус суддів", Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України).

У наукових колах дослідження правового змісту, сутності «правових позицій» широко обговорюється та є предметом гострих. Отже, незважаючи на численні дослідження, питання про об'єктивне існування, поняття і юридичну природу правових позицій Конституційного Суду залишається відкритим, в тому числі й у світовій практиці.

Поняття «правова позиція» вводиться для науково-практичного відображення ситуації, що склалася у сфері здійснення конституційного судочинства, зокрема, явища «розширеного» (правотворчого) тлумачення конституційних норм при наданні обґрунтування рішення, яке нагадує *ratio decidendi*¹, що вживається при характеристиці дії судового прецеденту в країнах англосаксонського права [1].

У теорії конституціоналізму розрізняють правові позиції в діяльності безпосередньо Конституційного Суду (як механізму для звертання до власних рішень) і в співвідношенні із практикою інших судів (як джерела права).

На думку В. Кряжкова правові позиції є ставленням суду до значних конституційно-правових явищ, відображеним у його рішенні (рішеннях), яким він керується при розгляді відповідних справ [2, с. 246]. М. Тесленко, вважає, що правова позиція Конституційного Суду України полягає у визначенні ставлення Конституційного Суду України до нових правових відносин, які виникли у зв'язку з діяльністю держави, що визначає характер дій (позицій) Конституційного Суду України, які формуються в актах (у мотивувальній і резолютивній частинах) Конституційного Суду України [3, с. 41].

Російський вчений М. Вітрук під правовими позиціями Конституційного Суду розуміє «правові висновки загального характеру Конституційного Суду Російської Федерації як результат тлумачення Судом Конституції Російської Федерації та виявлення ним конституційного змісту положень законів та інших нормативних актів

¹ *Ratio decidendi* (з лат.— підстава для вирішення) — це та частина рішення суду, де містяться норми права, на основі яких було вирішено дану справу. *Ratio decidendi* міститься в мотивувальній частині і є стандартом, поясненням, чому саме так було вирішено конкретну справу.

у межах компетенції Конституційного Суду, які знімають конституційну невизначеність та слугують правовою основою для підсумкових рішень Конституційного Суду Російської Федерації» [4, с. 95].

На думку, В.М. Кампо, єдиного розуміння правових позицій Конституційного Суду України існувати не може, оскільки з різних доктринальних поглядів одні й ті самі позиції можуть розглядатися як такі, що містять дещо відмінний зміст. Так, з погляду доктрини правової держави (романо-германська правова традиція) правові позиції можна визначити як положення нормативного тлумачення Конституції і законів України та казуально-го застосування конституційних норм до оспорюваних приписів законодавства в актах Конституційного Суду України, які на території держави є обов'язковими до виконання, остаточними і не можуть бути оскаржені. З погляду ж доктрини верховенства права (англо-саксонська правова традиція) правова позиція – це будь-які положення висновків, рішень та ухвал Конституційного Суду України, які з огляду на судовий характер цих актів можуть служити нормами для їх виконання, використання, додержання та застосування будь-якими органами публічної влади, об'єднаннями громадян, фізичними та юридичними особами приватного права [5, с. 112].

Х.В. Приходько визначає правові позиції як систему концептуальних послідовних, взаємоузгоджених висновків, правоположень, умовиводів, аргументів і заперечень Конституційного Суду України, сформульованих на підставі Конституції і законів та з урахуванням загальноновизнаних правових цінностей, конституційних принципів і міжнародних стандартів у межах законодавчо визначених повноважень і в порядку конституційного провадження [6].

Отже, необхідно констатувати, що, виходячи із специфічної правової природи, правові позиції Конституційного Суду є унікальним правовим явищем. У силу недостатньої вивченості на сьогодні відсутнє єдине сприйняття досліджуваного явища у вітчизняній правовій доктрині.

Вважаємо, що під поняттям «правова позиція» варто розуміти відношення Конституційного Суду до певних правових проблем, що закріплене в мотивувальній частині судових рішень. Правові позиції можуть не збігатися за обсягом із рішенням суду. Саме тому, на наш погляд, юридичною підставою для формулювання суддями правових позицій при вирішенні інших тотожних і однорідних справ є правова позиція сформульована як вирішальний довід, аргумент, керуючись яким прийнято рішення.

З огляду на це, на сьогодні перед нами постають цілком логічні запитання: чи пов'язаний Конституційний Суд України власними правовими позиціями, висловленими в раніше прийнятих рішеннях?; чи можливе використання власних правових позицій як преюдиціального факту на сучасному етапі розвитку вітчизняного конституційного процесу?

На нашу думку, відповідь на ці питання є негативною. Пов'язано це з тим, що:

1) надзвичайно важко чітко сформулювати правові позиції Конституційного Суду України. На сьогодні Конституційним Судом України прийнято більше 300 висновків та рішень, однак робота з їх систематизації не ведеться.

2) як вже нами відзначалося, Конституція України не оперує поняттям «правові позиції Конституційного Суду України». Розширене тлумачення тексту Конституції у цьому випадку, на нашу думку, недопустиме.

3) стаття 61 Закону України «Про Конституційний Суд України» передбачає, що Конституційний Суд України за результатами розгляду справ щодо консти-

туційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України приймає рішення. Отже, «правова позиція Конституційного Суду України», виходячи з норм чинного законодавства, не може вважатися юридичним рішенням.

4) як було наведено вище, за своєю правовою природою правова позиція не є рішенням/висновком. Рішення і висновки Конституційного Суду України є остаточними і не підлягають оскарженню. Саме це відрізняє їх від правових позицій, які можуть мінятися із часом. **Конституційний Суд залишає за собою право вирішувати – використовувати в своїх актах правову позицію чи ні або ж яким чином її використовувати.** Це обумовлено тим, що при зміні подій, об'єктивних чинників, що передували вже прийнятим правовим позиціям, норми можуть розумітися по-новому.

Однак, на нашу думку, не слід недооцінювати роль правових позицій Конституційного Суду України, в тому числі і можливості застосування Конституційним Судом України власних правових позицій. Підтримуємо думку, що правові позиції Конституційного Суду України, мають виключно особливе значення для становлення, формування та перспектив розвитку доктрини конституційного процесу [6].

Правові позиції Конституційного Суду України можуть слугувати підставою формування кінцевого рішення органу конституційної юрисдикції. Застосування правових позицій, насамперед, повинно бути вирішено в практиці Конституційного Суду України в якості особливого механізму, що дозволяє суду звертатися до власних рішень, аргументацій, обґрунтувань при розгляді нових справ.

Крім цього, вважаємо, що застосування Конституційним Судом власних правових позицій допустиме за умови забезпечення ефективного механізму діяльності Конституційного Суду, незалежності суддів від будь-яких зовнішніх чинників. На жаль, сучасний стан політико-правового життя держави, допускає втручання в діяльність Конституційного Суду України, тиск на суддів єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні, що в свою чергу нерідко призводить до прийняття політичних, а не правових рішень, до ігнорування раніше висловлених правових позицій.

У юридичній літературі відзначається, що в рамках конституційного нігілізму «стандартом поведінки стає не сама норма, а ступінь допустимих відхилень від неї. Основний Закон дотримується, коли це вигідно, але легко ігнорується у випадку колізії інтересів, при якому конституційна законність підмінюється політичною й іншою доцільністю» [7, с. 253]. Це є наслідком очевидного розриву між всім владним механізмом та суспільством. Розраховувати на ефективне функціонування будь-яких правових конструкцій можна лише за однієї неодмінної умови: всі гілки влади повинні перебувати під контролем суспільства, нести юридичну й політичну відповідальність за зловживання владою, владними повноваженнями.

Тому питання використання чи невикористання власних правових позицій залежить від багатьох, далеко не правових та/або процесуальних факторів, а у великій мірі від професіоналізму та правосвідомості суддів Конституційного Суду України.

Неоднозначним є питання використання Конституційним Судом України правових позицій Європейського суду з прав людини та перегляду власних правових позицій, які йдуть врозрід з правовими позиціями Страсбурзького суду.

З цього приводу досить цікавим та показовим є рі-

шення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі «Маркін проти Росії». 7 жовтня 2010 одна з палат суду визнала, що відмова надати офіцерові-контрактнику Маркіну відпустку по догляду за дитиною, яка в аналогічній ситуації надається жінкам-військовослужбовцям та цивільним особам, є дискримінацією за гендерною ознакою. ЄСПЛ не тільки підтвердив ці висновки, але й збільшив обсяг компенсації заявникові з € 200 до € 6,15 тис. Російська влада просила скасувати попереднє рішення, посилаючись на те, що до моменту звернення багатодітного батька в Страсбург його проблеми були вже вирішені «на національному рівні» - він «втратив статус жертви», оскільки отримав матеріальну допомогу та відпустку (російські суди, втім, визнали ці дії військового командування незаконними). Крім того, невдоволення уряду Російської Федерації викликав той факт, що ЄСПЛ не лише присудив пану Маркіну компенсацію за моральну шкоду, але й прямо наказав Росії вжити заходів до усунення системної дискримінації у своєму законодавстві. Хоча Конституційний Суд Російської Федерації ще в 2009 році визнав діючі в Російській Федерації обмеження прав чоловіків-військовослужбовців, пов'язані з наданням відпустки по догляду за дитиною виключно жінкам-військовослужбовцям такими, що відповідають Конституції.

У відповідь на перше рішення ЄСПЛ голова Конституційного Суду Російської Федерації Валерій Зорькін ініціював дискусію про можливість введення «механізму захисту національного суверенітету» і про «межі поступливості» з боку держави у разі розбіжностей між ЄСПЛ і Конституційним Судом. Однак в очікуванні розв'язки Конституційний Суд Російської Федерації по-

спішив пом'якшити ситуацію. У схожій справі художника Олексія Остаєва про гендерну нерівність батьків і матерів, Конституційний Суд ухвалив рішення у відповідності з позиціями ЄСПЛ. А буквально напередодні оголошення рішення ЄСПЛ відповідні поправки в Трудовий кодекс Російської Федерації запропонувало внести міністерство охорони здоров'я [8].

Кінцеве рішення Великої палати ЄСПЛ по даній справі було проголошено 22 березня 2012 року. Резолютивна частина його стала більш м'якою. У ньому відсутня чітка вказівка щодо зміни законодавства. Однак, тим не менш норми законодавства Російської Федерації з цього приводу визнані такими, що не відповідають сучасним уявленням про рівність статей, в тому числі про недискримінацію батьків-військовослужбовців. У підсумку - визнання порушення права на недискримінацію в сукупності з правом на сімейне життя і припис компенсації моральну шкоду та судові витрати на суму 6150 євро.

У відповідності з Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди в Україні зобов'язані застосовувати при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Безумовно, що держава пов'язана зобов'язанням виконувати рішення ЄСПЛ. Конституційний Суд України при постановленні рішень/висновків повинен враховувати правові позиції Європейського суду з прав людини, але заходи щодо удосконалення законодавства, застосування якого призвело до порушення, як і самої практики їх застосування, повинні залишатися у віданні держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заморська Л.І. Інтерпретація терміну «правова позиція» в нормативній діяльності органів судової влади – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pis/2010_6/Zamorska.pdf.
2. Кряжков В.А., Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в РФ. – М.: БЕК, 1998. – 462 с.
3. Тесленко М. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 4. – С. 37-41.
4. Витрук Н.В. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации: понятие, природа, юридическая сила и значение // Конституционное право: Восточно-европейское обозрение, 1999. – № 3. – С. 95-102.
5. Кампо В.М. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 2. – С. 112-122.
6. Приходько Х.В. Роль правових позицій Конституційного Суду України в становленні та розвитку доктрини конституційного процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_pravo/2010_3/files/LA310_02.pdf.
7. Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации / В.О. Лучин. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 687 с.
8. Страсбург смягчил конфликт с Конституционным судом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/1898615/print>.